

Del 4: Vanvårdschock och ett första erkännande

I december 2009 skickar Vanvårdsutredningen sin rapport *Vanvård i social barnavård under 1900-talet* till tryckning. Det här är rapporten alla väntat på. Nu smäller det.

Detta har hänt: Fortfarande väntar flera hundra personer på att intervjuas av Vanvårdsutredningen. Regeringen ligger lågt. Frustrationen växer. Ingen vet om och i så fall när de vanvårdade ska få ett erkännande, en ursäkt och någon form av gottgörelse.

Utredaren **Göran Johansson** rapporterar fortlöpande till ansvariga tjänstemän på socialdepartementet. De återkommande frågorna handlar om antalet vanvårdade och hur lång tid arbetet med intervjuerna kan tänkas ta. Målet är att alla som vill ska intervjuas och regeringen vill inte göra något förrän allt är klart.

Mer än tre år har gått sedan Vanvårdsutredningen tillsattes. För utredningen har det varit svårt att skynda snabbare. Budgeten har varit för liten för att snabbt och effektivt nå ut till alla berörda och för att anställa fler intervjueteam. Kring jul 2009 återstår hälften av totalt drygt tusen intervjuer att göra.

När arbetet med Vanvårdsutredningens delbetänkande börjar bli klart har Göran Johansson en dragning på socialdepartementet där han redogör för huvudresultaten. Nu är en av folkhälso- och äldreminister. **Maria Larssons** politiskt sakkunniga också med. I sällskap har han en departementssekreterare. De antecknar flitigt.

Nu säger Göran Johansson det rakt ut: *Det här är så allvarligt att ingen regering kan låta bli att kommentera det samtidigt som utredningen presenteras. Regeringen måste kunna*

svara för hur den tänker agera. Ni måste ha något att säga när jag säger vad vi har kommit fram till.

– Om de inte fattat det tidigare så fattade de det då, säger Göran Johansson idag.

*

Moderaternas partisekreterare **Per Schlingmann** ringer in det nya året med en deklARATION om att 2010 ska bli ett framtidsår. I valet 2006 vann partiet ett historiskt starkt stöd som de nya Moderaterna och lanserades som Vår tids arbetarparti. Till hösten är det val igen och partierna laddar upp. Rättvisa håller på att segla upp som ett nytt ord för Moderaterna att göra till sitt.

– Jag hoppas att tiden fram till valet kommer att handla om framtiden. Alla partier har ansvar för att berätta vilket Sverige vi vill se, skriver Per Schlingmann i Aftonbladet den 7 januari.

*

Nu blottas vanvården

Vanvårdsutredningens presskonferens ska hållas i Rosenbad i Stockholm och tidpunkten är satt till torsdagen den 14 januari 2010 klockan 15.30. Personer som själva utsatts för vanvård och varit engagerade i Vanvårdsutredningen är också inbjudna. Närmare statens högsta styrelse har de inte kommit i modern tid.* Och närmare statsministern, som arbetar i samma byggnad, ska de aldrig komma.

Tiden för presskonferensen är inte den bästa ur medias synpunkt. Det är sent på dagen. För dem som ska leverera dagsfärska nyheter är det ont om tid. För de tidningar som bara kommer ut en gång i veckan är valet av veckodag ett bekymmer. Många kommer ut på torsdagar och när de landar i brevlådorna nästa gång är nyheten om Vanvårdsutredningen en

vecka gammal.

Men några medier och enskilda reportrar som aktivt följt frågorna har redan fått ta del av utredningen, mot löfte att inte släppa ut något i förtid. Det har utredaren sett till.

Före presskonferensen infinner sig vanvårdsutredare Göran Johansson med sina medarbetare på socialdepartementet. Formellt är det först nu som ministern tar del av utredningen, men precis som vissa journalister så vet hennes medarbetare redan vad som väntar. När nyheten släpps är folkhälso- och äldreminister förberedd.

Maria Larsson tar emot utredningen och tillsammans med sina medarbetare får hon höra vad vanvårdsutredaren och hans stab har att säga. När de är klara och reser sig för att gå vidare till den stundande presskonferensen ber hon Göran Johansson att följa med in på hennes rum. Hon har något att berätta.

*

Insläppet på Rosenbad tar sin lilla tid. Skalskyddet kring regeringskansliet och riksdagen har förstärkts med åren. För att komma in kollas alla av med metalldetektor och allt de bär med sig röntgas. Efterhand kommer alla på plats. Men ordföranden i den fristående föreningen Stulen barndom Stockholm står inte med på listan över särskilt inbjudna. Han stoppas av vakten. Det blir ett jävla liv.

Lars Waerner har klätt upp sig i kavaj, skjorta och slips och är lika lysande som finansminister **Anders Borg** med sin guldring i örat. Men där slutar likheterna. Allt som allt bodde Lars Waerner bara hemma under tolv månader tills dess han fyllde 15 år. Uppväxten i fosterhem och på barnhem följdes av pojkhem, ungdomsvårdsskolor, ungdomsfängelse och sedan fängelse för vuxna i ett antal omgångar.

Lars Waerner var 38 år när han lämnade ett fängelse för sista gången och blev en del av *den andra världen*, som han uttrycker

det. Men nu står han där igen, utestängd.

Oron sprider sig ända in i Bella Venezia, lokalen där presskonferensen ska hållas. I salen sitter Socialstyrelsens före detta generaldirektör **Kerstin Wigzell** som ett halvår tidigare lämnat över Barnskyddsutredningen för en säkrare barnavård till Maria Larsson.

Kerstin Wigzell reser sig, skyndar ut och räddar situationen. Hon kan gå i god för den välklädde mannen med guldring i örat och övertygar de säkerhetsansvariga om att han måste släppas in. Allt annat vore skandal.

Vad gör Kerstin Wigzell här? tänker Göran Johansson när han får syn på henne och lägger snabbt ihop ett plus ett.

*

Gräns sätts för vanvården

Vanvårdsutredare Göran Johansson har intagit scenen tillsammans med statsrådet Maria Larsson. Båda står sida vid sida med vars ett litet bord framför sig och ser allvarsamma ut. Maria Larsson tar en klunk vatten och inleder med några ord om den utredning som hon nu fått i sin hand.

– Det är tydligt att samhället, som skulle vara garanten för att omhändertagna barn skulle få det bättre, har brustit både lokalt, regionalt och nationellt. Man har brustit när det gäller placering, när det gäller uppföljning och när det gäller tillsyn, säger Maria Larsson.

Hennes blick söker sig ständigt till den lapp med anteckningar som hon tagit med sig. På den sätts en tydlig gräns mellan den vanvård som förekommit fram till 1980-talet och situationen som den ser ut i dag. Maria Larsson beskriver vanvården som ett stycke mycket mörk svensk historia.

– Den här utredningen tillsattes ju för att det hade uppenbarats att barn som hade omhändertagits i Sverige,

vistats på institution eller i fosterhem, hade utsatts för kränkningar, för våld, för övergrepp – och det handlade om tiden från 1920-talet fram till 1980, säger hon.

Detta stämmer inte. Socialstyrelsens uppdrag var en direkt reaktion på och en snabbkoll av uppgifterna om systematisk vanvård perioden 1950-1980 som gavs i SvT:s dokumentär Stulen barndom 2005. För Vanvårdsutredningen sattes aldrig någon tidsgräns.

*

Vi visste men ingen brydde sig

Göran Johansson inleder sin presentation av [Vanvårdsutredningen](#) med ett tack till de intervjuade som ställt upp och påminner om det mod och de känslomässiga uppoffringar som deras insatser ofta krävt. Sedan går han direkt till rapportens resultat, baserat på intervjuer med 404 personer plus arkivmaterial.

– Att den sociala barnvården har misslyckats med att lösa sin uppgift i olika sammanhang är väl känt. Det är väl dokumenterat i forskning, tidigare utredningar, tillsynsrapporter och så vidare, säger Göran Johansson i sin inledande kommentar.

– Men det här är första gången i vårt land som en så här stor grupp människor berättar hur det kan gå när den sociala barnvården inte gör sitt arbete på det sätt den borde.

Intervjupersonerna är födda från 1920-talet till och med 1980 och omfattar placeringar fram till mitten av 1990-talet.

– Man kan visserligen säga att det är en historisk utredning, ja. Men den berör definitivt moderna Sverige också och den moderna svenska sociala barnvården, säger Göran Johansson.

Under den här tiden tid har *minst* 250 000 barn varit placerade i fosterhem eller på institution under ett dygn eller mer.

Totalt räknar man med att 3-4 procent av alla barn har varit i dygnsvård någon gång i sitt liv, ungefär som det ser ut i andra jämförbara länder.

Göran Johansson betonar att det bara är vanvård som utretts. Utredningen säger alltså inte hur bra eller dålig den sociala barnvården varit generellt.

– *Men utredningen visar hur det kan gå när det går snett, säger han och beskriver sin utredning som en haverikommission.* Han konstaterar också att det barnen utsatts för påminner om det man sett i andra länder.

– *Så det tycks vara ett internationellt fenomen.*

*

Vanvården i siffror

Den vanvård som de intervjuade har vittnat om har kategoriserats enligt ett schema som bygger på tidigare internationell forskning och andra granskningar. Vanvården delas in i två huvudkategorier, övergrepp och försummelser. Övergreppen delas i sin tur in i sexuella respektive fysiska/emotionella övergrepp. Totalt har cirka 400 typer av vanvård registrerats.

– *... och det är en detaljnivå ner på kall-välling-nivå: "Jag fick alltid kall välling." Det kan man tycka är en ganska lindrig form av vanvård, men vi har registrerat på den nivån,* säger Göran Johansson och klickar fram till bilden som visar vad barnen utsatts för i siffror.

Försummelse

– Otillräcklig omvårdnad, 76 %.

– Otillräcklig tillsyn av fosterföräldrar/institutionspersonal, 26 %

– Otillräcklig skolgång, 45 %

– *Hälsa och skola har man inte ens skött – och det är väldigt lätt att kontrollera sånt. Om man har gjort sitt jobb i den*

sociala barnvården, säger Göran Johansson och klickar vidare.

Övergrepp

- Integritetskränkning, 86 %
- Övrigt fysiskt våld, drygt 76 %
- Tvång, regler och straff, 74 %
- Utnyttjad i arbete, 54 %
- Sexuella övergrepp, 53 %
- Fysiskt våld med tillhygge, 49%
- Hot och hotfulla situationer, 41 %

Summan av barnens lidanden är alltså mer än 100 procent. Det betyder att de som regel blivit offer för flera försummelser och övergrepp. I snitt har varje barn fått utstå nästan sex olika sätt att skada ett barn på. I Vanvårdsutredningens rapport berättas konkret och utförligt vad barnen utsatts för och hur vanliga de olika metoderna för att knäcka ner barnen varit.

Av de intervjuade har 85 procent vittnat om försummelse och övergrepp i fosterhem och 62 procent på institution. Många barn har haft flera placeringar och en del har fått lida ont båda i fosterhem och på institution.

Det är inga större skillnader mellan könen när det gäller de olika typer av vanvård som de omhändertagna barnen utsatts för, utom när det gäller sexuella övergrepp. Både pojkar och flickor har varit extremt utsatta, men det är kvinnorna som vittnat om flest sexuella övergrepp.

Mer än sex av tio kvinnor och fyra av tio män har utsatts för sexuella övergrepp.

– *Antagligen är mörkertalet högre bland männen än bland kvinnorna. Men detta är mycket höga tal!* avslutar Göran Johansson redogörelsen för utredningens resultat.

I rapporten berättas lite om vilka förövarna var och bland dem finns även representanter för den sociala barnvården. Kvinnor

anger fostermodern som förövare i högre utsträckning än männen.

Med de sexuella övergreppen är det annorlunda. De har framför allt begåtts av män och pojkar och det är nästan uteslutande män som stått för de genitala och anala våldtäkterna. De kvinnliga förövarna har främst kysst och smekt barnen mot deras vilja, berört eller penetrerat deras könsorgan eller tvingat barnen att smeka deras kropp. Flickor och pojkar har i lika stor utsträckning varit offer för kvinnliga förövare.

*

Lagarna fanns men praktiken brast

Barnen togs omhand av samhället för att skyddas och få det bättre. I stället fick många det värre än de hade det innan de omhändertogs. Rapporten och presskonferensen är en första officiell bekräftelse på att skammen och skulden inte är de vanvårdades, utan samhällets. Göran Johansson pekar ut staten och kommunerna som ansvariga.

Vanvården skedde i samhällets regi. Kommunerna har drivit institutioner, godkänt och valt ut fosterhem och ansvarat för uppföljningen och tillsynen av dem. Landstingen har ansvarat för en del institutioner. Staten har ansvarat för lagstiftning, tillsyn och har drivit institutioner.

– Det är inte så mycket fel på lagarna och rekommendationerna som talar om hur man ska sköta det här, utan det är den lokala praktiken som har brustit, säger Göran Johansson.

Den sammantagna bilden är att den sociala barnvården har nonchalerat sitt tillsyns- och uppföljningsansvar, inte följt statens rekommendationer och agerat bristfälligt även på andra sätt. Vanvårdsutredningen kan också konstatera att de säkerhetsbrister som bidragit till försummelse och övergrepp historiskt finns kvar än i dag.

Göran Johansson föreslår att regeringen, i samarbete med kommuner och landsting, ger de vanvårdade ett erkännande och ber dem om ursäkt. Regeringen bör inleda en process som kan leda till gottgörelse för de drabbade.

Dessutom bör vanvårdade få tillgång till rehabilitering, utifrån ett helhetsperspektiv på varje individs behov. Erbjudandet om rehabilitering bör gälla alla, inte bara dem som tagit modet till sig att delta i Vanvårdsutredningen. De vanvårdade bör också kunna få en stödperson som kan hjälpa dem att få tillgång till den vård och rehabilitering de behöver.

*

Utredaren föreslår anmälningsplikt och sanktioner

Utredaren föreslår även åtgärder för att säkra den sociala barnvården i framtiden. Han tar bland annat upp de förslag som [Barnskyddsutredningen](#) tagit fram och applåderar flera av dem. Men Göran Johansson tror inte de räcker. Han vill ha sanktioner och en plikt för såväl tjänstemän som politiker att anmäla brister som kan äventyra barnens säkerhet.

– Vad får oss att tro att kommunerna nu skulle prioritera säkerheten för samhällsvårdade barn bara för att man ökar kravet från två till fyra besök per år och att man ska utse särskilt ansvariga socialsekreterare? Jag är inte särskilt optimistisk på den punkten, säger han.

Bristande resurser och ett kortsiktigt fokus på varje års bokslut är ett av de hinder som socialtjänstemän och socialpolitiker möter i sitt arbete för barnen. Det är viktigare att ha en budget i balans än att barnet får den insats det behöver. Kostnaderna för bristerna i den sociala barn- och ungdomsvården skjuts på framtiden och läggs på andra att ta.

Om politikerna prioriterade säkerheten kring barnen skulle det inte vara något problem att utkräva ansvar när kommuner

brister i omsorg, resonerar Göran Johansson i en intervju i Sveriges Kommuner och Landstings tidning, Dagens Samhälle, samma dag.

– *Det är en fråga om politisk vilja, konstaterar han.*

*

Utredning för gottgörelse

Maria Larsson avslutar presskonferensen med en redogörelse för vad hon och regeringen gjort så här långt. Det hör till, men det är inga nyheter och är inte det som media och vanvårdade väntar på att få höra. De vill veta hur regeringen ska gå vidare med upprättelseprocessen och klockan är sen.

Folkhälso- och äldreminister. berättar vidare att regeringen samma dag har beslutat att [förlänga Vanvårdsutredningens utredningstid](#) till den 30 september 2011. Då ska Vanvårdsutredningen vara klar att lämna sin slutrapport.

– *Att berätta, att dokumentera är en del utav upprättelsearbetet. Men jag skulle vilja säga att det är också nödvändigt för historieskrivningen, säger Maria Larsson och fortsätter:*

– *Trots att utredningen inte är klar, utan har fått förlängt till 2011 så ser vi ändå att vi i dag har så mycket information, så mycket av rapportering att vi har bestämt – även om det inte finns några direktiv färdiga – att tillsätta en ny utredning.*

Formuleringen "Trots att utredningen inte är klar" går igen i det **pressmeddelande** som skickas ut från socialdepartementet samma dag. Med detta vill regeringen säga att den agerar och gör något som ingen kunnat kräva eller förvänta sig att den skulle ha gjort tidigare. Regeringen visar sig samtidigt vara lyhörd för de vanvårdades lidanden, när den nu fått veta vilken skada samhället åsamkat dem.

Men det är inte mycket barn- och äldreministern kan säga om den kommande utredningen. Det hon kan säga är vad regeringens fyra partier så här långt kunnat enas om, varken mer eller mindre.

En särskild utredare ska få i uppdrag att närmare utreda och föreslå en upprättelseprocess som hanterar de frågor som väcks i samband med Vanvårdsutredningens betänkande. Det handlar om ett offentligt erkännande av den bristande förmågan hos kommuner och myndigheter att skydda de samhällsvårdade barnen från försummelser och övergrepp.

När det kommer till frågan om en formaliserad och officiell ursäkt till dem som drabbats gör Maria Larsson ett förtydligande. Den nya utredningen ska titta på om det behövs en ursäkt och *hur den i så fall* skulle kunna ges. Hon läser vidare från sitt papper vad regeringen kommit överens om:

– Dessutom, att vidta alla nödvändiga åtgärder för att försummelser och övergrepp inom den sociala barnvården inte ska kunna ske i framtiden och att vidta åtgärder för upprättelse och rehabilitering av dem som drabbats. En upprättelseprocess måste vara väl förankrad med berörda aktörer och utredaren måste samverka med Sveriges Kommuner och Landsting, det är nödvändigt i en upprättelseprocess.

Så avslutar folkhälso- och äldreministern sin redogörelse för den upprättelseutredning som regeringen ska tillsätta.

*

Journalisten **Anna-Lena Haverdahl** från Svenska Dagbladet sitter på första bänk. När frågan släpps fri tar hon ordet direkt.

– Kan du redan i dag utlova ekonomisk kompensation till de drabbade?

Maria Larsson återupprepar det hon redan sagt och svarar inte på frågan. Men med läsarna för ögonen måste även de frågor som

politiker inte kan eller vill svara på ställas.

– Räcker inte de belägg som kommit fram i dag genom de här vittnesmålen? fortsätter Anna-Lena Haverdahl.

Maria Larsson svarar inte på frågan den här gången heller, men nu med en längre och känsligare utläggning om att berättelserna skakat om och berört regeringen på ett djupt plan och återupprepar att regeringen ser att *det finns mycket mörkt i Sveriges historia.*

Lars Waerner, ordförande i Stulen barndoms Stockholmsförening, vill veta hur regeringen ställer sig till den vanvård som sker idag och refererar till journalisterna **Daniel Velascos** och **Bo-Göran Bodins** avslöjanden i Sveriges Radio. Statens institutionsstyrelse (SiS) har olagligen låst in barn och ungdomar i isoleringscell, fått utreda sig själva och mörkat fakta för regeringen. Föreningen har polisanmält SiS för grovt tjänstefel.

– *Barn kläs av ner till underkläderna och slängs in i ett tomt rum med en galonmadrass, inte ens en kudde, upp till 24 timmar för att de inte vill äta upp maten. Det är högsta formen utav vanvård. Det är det som ger skador för livet. Vi har varit utsatta för det – och barn i dag är fortfarande utsatta för det, säger han.*

Maria Larsson inriktar sig på frågan om Statens institutionsstyrelse och berättar att SiS från och med årsskiftet inte längre får tillsynas sig själv och betonar att övergrepp som upptäcks i dag ska polisanmälas.

– *Men det som Göran Johanssons utredning har haft att undersöka är ju brott som är preskriberade. Det är därför de inte går längre än fram till 1980. Allt som har skett efter 1980 är fortfarande möjligt att pröva i domstol – och det ska göras!*

Återigen talar Maria Larsson om en tidsgräns som

Vanvårdsutredningen aldrig haft. Hon är uppenbarligen felinformerad, har själv inte satt sig in i frågan ordentligt och har accepterat den gräns som kommer att dras mellan Nu och Då i det fortsatta upprättelsearbetet.

Alla får inte längre vara med.

*

Den 18 februari 2010 fattar regeringen beslut om [direktiv till en upprättelseutredning](#) för barn som vanvårdats under perioden 1920-1980. Samtidigt utses Kerstin Wigzell till särskild utredare. Att jobbet skulle gå till henne var klart redan när Vanvårdsutredningen presenterade sitt delbetänkande på Rosenbad. Annars hade hon inte varit där.

*

Text: Åse Lo Skarsgård

Illustration: Hektor Medici

* År 1647 uppvaktades drottning **Kristina** av 17 barn som placerats på Barnhuset i Stockholm. De skulle betala sin mat själva genom sitt arbete och med bidrag från fattigkassan, men fick inte betalt. När drottningen tog emot barnen kastade de sig ner på knä och berättade sin historia, skriver **Per-Johan Ödman** i boken *Främlingar i vardagen*. Men om det hjälpte förtäljer inte historien.

Det här är den fjärde i en serie artiklar om den tio år långa upprättelseprocessen.

Del 1:

[**Så blev vanvårdade utan upprättelse**](#)

Del 2:

[**Vanvården – staten vet inte vad som hänt**](#)

Del 3:

[**Vanvården utreds, upprättelse var god dröj**](#)

Del 5:

[Hoppet tänds igen](#)

Del 6:

[Gränser för upprättelsen](#)

Vi vill gärna ha dina synpunkter.

Kommentarsfältet är alltid öppet. Vi läser och publicerar efter hand.

[Här kan du skriva enbart till redaktionen.](#)

Anna Fredriksson, redaktör Stockholm

Helena Östlund, redaktör Göteborg